

HENRI BERGSON

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ Η ΖΩΗ

Επιμέλεια: Γιάννης Πρελορέντζος

Μετάφραση - Εισαγωγή: Πολυξένη Ζινδριλή

Εισαγωγικό Σημείωμα

Μια φιλοσοφία της ζωής¹ ή μια φιλοσοφία της απλότητας,² όπως χαρακτηρίζεται εν γένει η φιλοσοφία του Ανρί Μπερζόν, δεν θα μπορούσε να παραμείνει για πολύ καιρό στην αφάνεια, θυθισμένη στη λήθη της ιστορίας. Τούτο διότι η ανάκαμψη όχι τόσο μιας φιλοσοφικής θεωρίας, αλλά ενός φιλοσοφικού λόγου, δεν οφείλεται σε συνθήκες αποκλειστικά αντικειμενικές³ συνιστά κυρίως μια προσπάθεια επιστροφής της ανθρώπινης ύπαρξης⁴ στη ζωογόνο απλότητα του είναι. Και είναι από το είναι της διάρκειας (*durée*) που εκπηγάζει αυτούσια η δύναμη του μπερζονικού λόγου, όντας ανάκληση ζωής, ανάκληση συνείδησης. Από εκεί αντλείται η δυναμική της

---

1. Τόσο ο Μπερζόν όσο και ο Νίτσε θεωρούνται «φιλόσοφοι της ζωής». Για τη σύγκριση Μπερζόν και Νίτσε, βλ. Pierre Montebello, «Nietzsche et Bergson: deux philosophes de la vie», *Magazine Littéraire*, τχ. 386, Απρίλιος 2000, σσ. 52-54.

2. Την υπέρτατη απλότητα εκλαμβάνει ο Carr ως βάση της μπερζονικής θεωρίας. Βλ. H. Wildon Carr, *Bergson. Η φιλοσοφία της μεταβολής*, μετάφραση εκ του αγγλικού υπό Α.Κ.Ι., Λονδίνο, Τυπογραφία Γ. Βελώνη, 1915, σ. 13.

3. Για την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τη φιλοσοφία του Μπερζόν, βλ. το ομότιτλο επίπετρο του Γιάννη Πρελορέντζου στη νέα μετάφραση της *Δημιουργικής εξέλιξης*, μτφ. Κ. Παπαγιώργης και Γ. Πρελορέντζος, Αθήνα, Πόλις, 2005, σσ. 349-527.

4. Ο όρος χρησιμοποιείται με την αυστηρά ετυμολογική του σημασία, ως το φαινόμενο της ύπαρξης, και δεν παραπέμπει στη νοηματοδότησή του από την υπαρξιστική φιλοσοφία του Χάιντεγγερ ή του Σαρτρ, με την οποία άλλωστε δεν πρέπει να συγχέεται η φιλοσοφία του Μπερζόν.

μπερξονικής σκέψης, η οποία, επανακάμπτοντας, επηρεάζει το φιλοσοφικό στοχασμό όχι μόνο στη Γαλλία, αλλά και στην Ελλάδα,⁵ ακόμη και όταν κάποιος τη θεωρούν παρωχημένη, κατάλληλη «μόνο για το μουσείο».⁶

Η διάλεξη «Η Συνείδηση και η Ζωή» δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1911· περιλαμβάνεται, πρώτη, στη συναγωγή δοκιμίων και διαλέξεων του Μπερξόν με τίτλο *Η πνευματική ενέργεια (L'énergie spirituelle)*. Στον τόμο αυτό περιλαμβάνονται επίσης τα κείμενα «Ψυχή και σώμα», «Φαντάσματα και όνειρα», «Το όνειρο», «Η ανάμνηση του παρόντος και η ψευδοαναγνώριση», «Η διανοητική προσπάθεια», «Ο εγκέφαλος και η σκέψη: μια φιλοσοφική ψευδαίσθηση».⁷

Για την απόδοση αυτής της διάλεξης, η οποία συνοψίζει τις σημαντικότερες θέσεις του Μπερξόν σχετικά με τη θεωρία της εξέλιξης, απαιτείται η μέγιστη δυνατή μεταφραστική ακρίβεια, αλλά συγχρόνως και η γνώση της βιολογικής ορολογίας, έτσι ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε εννοιολογική αλλοίωση των όρων.⁸

Στο κείμενο αυτό θίγονται συνοπτικά προβλήματα φιλοσοφικής μεθοδολογίας, καθώς και προβλήματα που αφορούν στη σχέση μεταξύ, αφενός, της ζωής, της συνείδησης, της μνήμης και, αφετέρου, της ύλης και του σώματος. Συγχρόνως παρουσιάζεται ο κοσμολογικός χαρακτήρας της ζωτικής ορμής, μέσω της διακλάδωσής της στις οδούς του ενστίχτου και της διάνοιας. Τέλος, μέσω του ηρωικού υποδείγματος, αναδεικνύεται η μεταφυσική θεμελίωση της κοινωνικής ηθικής. Δεν θεωρήθηκε λοιπόν άδικα ως η καλύτερη εισαγωγή στη φιλοσοφία του Μπερξόν.⁹

5. Στην Ελλάδα, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η στροφή προς τον Μπερξόν αλλά και τον Νίτσε οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη μεταφραστική και ερμηνευτική προσπάθεια του Νίκου Καζαντζάκη και του Ι. Ζερβού. Βλ. Ρωξάνη Αργυροπούλου, *Η φιλοσοφική σκέψη στην Ελλάδα, εισαγωγή και σχόλια* Ρ. Αργυροπούλου, τόμος Β', Αθήνα, Γνώση, 1998, σ. 47.

6. Βλ. Θανάσης Τζαβάρας, «Ο Μπερξόν και η γαλλική νευροψυχιατρική παράδοση», *Νέσις*, τχ. 8, 1999, σσ. 55-69, ιδ. σ. 67.

7. Από τα ανωτέρω έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά τα τρία πρώτα από τον Ανδρέα Δαλέζιο στις Εκδόσεις Χ. Γιανιάρη, το 1927, και «Η διανοητική προσπάθεια» από την Έλλη Λαμπριδίου στις Εκδόσεις Γ. Καλλέργη, το 1929.

8. Τούτο επισημαίνει ο ίδιος ο Μπερξόν σε μια επιστολή του στον Algot Ruhe. Βλ. Henri Bergson, *Correspondances*, επιμέλεια André Robinet, Παρίσι, P.U.F., 2002, σ. 451.

9. Βλ. Γιάννης Πρελορέντζος, «Ένα μεταπτυχιακό μάθημα σύγχρονης φιλοσοφίας με θέμα Εισαγωγή στη φιλοσοφία του Henri Bergson», στον συλλογικό τόμο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, *Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Συνιστά παράδειγμα το μάθημα της φιλοσοφίας*, Ιωάννινα, 2003, σ. 73. Πβ. François Meyer, *Pour connaître la pensée de Bergson*, Παρίσι - Μόντρεαλ, P.U.F., 1964, σ. 17.

Διάλεξη Huxley,¹⁰

Πανεπιστήμιο του Birmingham, 29 Μαΐου 1911

Όταν η διάλεξη που πρόκειται να δώσουμε είναι αφιερωμένη στη μνήμη ενός επιστήμονα, νιώθουμε αμήχανοι λόγω της υποχρέωσης να πραγματευθούμε ένα θέμα το οποίο, λίγο πολύ, τον είχε απασχολήσει. Δεν νιώθω καμία παρόμοια αμηχανία μπροστά στο όνομα του Huxley. Το δύσκολο θα ήταν μάλλον να βρούμε ένα πρόβλημα που άφησε αδιάφορο το μεγάλο αυτό πνεύμα, ένα από τα ευρύτερα της Αγγλίας στη διάρκεια του περασμένου αιώνα. Μου φάνηκε πάντως ότι το τριπλό ερώτημα της συνείδησης, της ζωής και της σχέσης τους, επιβλήθηκε με ιδιαίτερη δύναμη στο στοχασμό ενός φυσιοδίφη που υπήρξε φιλόσοφος και, καθώς, όσον με αφορά, δεν γνωρίζω κάποιο σημαντικότερο ερώτημα, είναι αυτό που επέλεξα να διεξέλθω.

Ωστόσο, τη στιγμή που προσεγγίζω το πρόβλημα δεν τολμώ να υπολογίζω ιδιαίτερος στη στήριξη των φιλοσοφικών συστημάτων. Αυτό που συνταράσσει, αγχώνει και συναρπάζει την πλειονότητα των ανθρώπων δεν είναι πάντοτε αυτό που κατέχει την πρωτοκαθεδρία στις θεωρήσεις των μεταφυσικών. Από πού ερχόμαστε; Τι είμαστε; Πού πάμε; Πρόκειται για ζωτικά ερωτήματα, τα οποία θα θέταμε αμέσως, αν φιλοσοφούσαμε χωρίς τη μεσολάβηση των συστημάτων. Αλλά, ανάμεσα σε αυτά τα ερωτήματα και σ' εμάς, μια υπέρμετρα συστηματική φιλοσοφία παρεμβάλλει άλλα προβλήματα. «Προτού να αναζητήσουμε τη λύση, διατείνεται, δεν χρειάζεται άραγε να γνωρίζουμε πώς θα την αναζητήσουμε; Μελετήστε το μηχανισμό της σκέψης σας, συζητήστε τη γνώση σας και ασκείστε κριτική στην κριτική σας: όταν θα βεβαιωθείτε για την αξία του εργαλείου, θα δείτε πώς θα το χρησιμοποιήσετε». Δυστυχώς, η στιγμή αυτή δεν θα φτάσει ποτέ. Δεν βλέπω παρά ένα μόνο μέσο για να μάθουμε μέχρι πού μπορούμε να φτάσουμε: να ξεκινήσουμε και να προχωρήσουμε. Αν η γνώση που αναζητούμε είναι πραγματικά διδακτική, αν μπορεί να διευρύνει τη σκέψη μας, κάθε προκαταρκτική ανάλυση του μηχανισμού της σκέψης θα μπορούσε μόνο

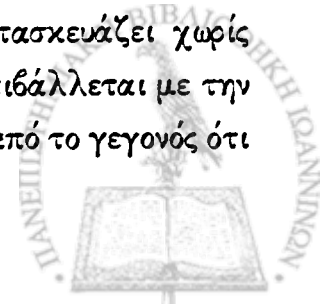
10. Η διάλεξη αυτή δόθηκε στα αγγλικά. Δημοσιεύθηκε στην ίδια γλώσσα, με τον τίτλο «Life and Consciousness» στο *Hibbert Journal*, τον Οκτώβριο του 1911· αναδημοσιεύθηκε στον τόμο των *Huxley memorial lectures*, που εκδόθηκε το 1914. Το κείμενο που παρουσιάζουμε εδώ είναι εν μέρει η μετάφραση και εν μέρει η ανάπτυξη της αγγλικής διάλεξης.

να μας δείξει την αδυναμία να προχωρήσουμε τόσο μακριά, εφόσον θα είχαμε μελετήσει τη σκέψη μας πριν από τη διεύρυνση που επιδιώκουμε να πετύχουμε μέσω αυτής. Ένας πρόωρος στοχασμός του πνεύματος με αντικείμενο τον εαυτό του το αποθαρρύνει να προχωρήσει, ενώ, απλώς και μόνο προχωρώντας, όχι μόνο προσεγγίζει το στόχο του αλλά, επιπλέον, αντιλαμβάνεται ότι τα παρατηρούμενα εμπόδια ήταν, στην πλειονότητά τους, προϊόντα αντικατοπτρισμού. Ας υποθέσουμε όμως ακόμη ότι ο μεταφυσικός δεν εγκαταλείπει έτσι τη φιλοσοφία για χάρη της κριτικής, δεν εγκαταλείπει το σκοπό για χάρη των μέσων, δεν αφήνει τον γάμο, να πάει για πουρνάρια. Πολύ συχνά, όταν φτάνει μπροστά στο πρόβλημα της καταγωγής, της φύσης και του πεπρωμένου του ανθρώπου, το προσπερνά, για να μεταφερθεί σε ερωτήματα που κρίνει ως σημαντικότερα και από τα οποία θα εξαρτιόταν η λύση αυτού του προβλήματος: στοχάζεται για την ύπαρξη εν γένει, για το δυνατό και το πραγματικό, για το χρόνο και το χώρο, για την πνευματικότητα και την υλικότητα· κατόπιν κατέρχεται βαθμιαία στη συνείδηση και τη ζωή, θέλοντας να διεισδύσει στην ουσία τους. Υπάρχει όμως κανείς που να μη βλέπει ότι οι διαλογισμοί του είναι καθαρά αφηρημένοι και ότι αφορούν, όχι πια τα ίδια τα πράγματα, αλλά την υπερβολικά απλή ιδέα που σχηματίζει γι' αυτά, προτού τα εξετάσει εμπειρικά;

Δεν θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε την προσήλωση του τάδε ή του δείνα φιλοσόφου σε μια τόσο παράδοξη μέθοδο, αν αυτή δεν παρουσίαζε το τριπλό πλεονέκτημα να κολακεύει τη φιλαυτία του, να διευκολύνει την εργασία του και να του δίνει την ψευδαίσθηση της οριστικής γνώσης. Καθώς αυτή [η μέθοδος] τον οδηγεί σε κάποια πολύ γενική θεωρία, σε μια σχεδόν κενή ιδέα, ο φιλόσοφος θα έχει πάντοτε τη δυνατότητα, αργότερα, να τοποθετεί αναδρομικά μέσα στην ιδέα όλα όσα θα έχει διδάξει η εμπειρία για το πράγμα: θα ισχυριστεί λοιπόν ότι είχε προεξοφλήσει την εμπειρία, μόνο και μόνο χάρη στη δύναμη του συλλογισμού, ότι είχε προκαταβολικά συμπεριλάβει σε μια ευρύτερη αντίληψη τις πραγματι στενότερες αντιλήψεις — τις μόνες που σχηματίζουμε δύσκολα και τις μόνες που είναι χρήσιμο να διατηρούμε —, στις οποίες καταλήγουμε εμβαδύνοντας στα γεγονότα.

Καθώς, από την άλλη, τίποτε δεν είναι ευκολότερο από το γεωμετρικό συλλογισμό σχετικά με αφηρημένες ιδέες, ο φιλόσοφος κατασκευάζει χωρίς δυσκολία μια θεωρία με απόλυτη συνοχή, που φαίνεται ότι επιβάλλεται με την αυστηρότητά της. Ωστόσο η εν λόγω αυστηρότητα προέρχεται από το γεγονός ότι

βασιστήκαμε σε μια σχηματική και άκαμπτη ιδέα, αντί να ακολουθήσουμε τα ελικοειδή και μεταβλητά περιγράμματα της πραγματικότητας. Πόσο προτιμότερη θα ήταν μια φιλοσοφία με λιγότερες αξιώσεις, που θα πήγαινε κατευθείαν στο αντικείμενο, χωρίς να ανησυχεί για τις αρχές από τις οποίες φαίνεται αυτό να εξαρτάται! Δεν θα προέβαλλε πια την αξίωση μιας άμεσης βεβαιότητας, που δεν μπορεί παρά να είναι εφήμερη. Θα διέθετε όσο χρόνο χρειάζεται. Θα επρόκειτο για μια βαθμιαία άνοδο στο φως. Οδηγημένοι από μια ολοένα και ευρύτερη εμπειρία, σε ολοένα και μεγαλύτερες πιθανότητες, θα τείναμε, σαν σ' ένα όριο, προς την οριστική βεβαιότητα.

Όσον με αφορά, εκτιμώ ότι δεν υπάρχει αρχή απ' την οποία να μπορεί να συναχθεί μαθηματικά η επίλυση των μεγάλων προβλημάτων. Από την άλλη, είναι αλήθεια ότι δεν βλέπω να υπάρχει κάποιο καθοριστικό γεγονός που να επιλύει το πρόβλημα, όπως συμβαίνει στη φυσική και στη χημεία. Απλώς, σε διάφορες περιοχές της εμπειρίας, νομίζω ότι αντιλαμβάνομαι διαφορετικές ομάδες γεγονότων, καθεμία από τις οποίες, χωρίς να μας δίνει την επιθυμητή γνώση, μας δείχνει μια κατεύθυνση όπου μπορούμε να τη βρούμε. Και, ασφαλώς, το να διαθέτεις μια κατεύθυνση δεν είναι μικρό πράγμα. Είναι μάλιστα σημαντικό να έχει κανείς πολλές κατευθύνσεις, διότι πρέπει να συγκλίνουν στο ίδιο σημείο και αυτό ακριβώς είναι το σημείο που αναζητούμε. Κοντολογίς, κατέχουμε ήδη από αυτή τη στιγμή, έναν ορισμένο αριθμό γραμμών γεγονότων, που δεν πηγαίνουν τόσο μακριά όσο θα έπρεπε, αλλά τις οποίες μπορούμε να προεκτείνουμε υποθετικά. Θα ήθελα να ακολουθήσω μαζί σας ορισμένες από αυτές. Καθεμία ξεχωριστά θα μας οδηγήσει σε ένα απλώς πιθανό συμπέρασμα: όλες μαζί όμως, μέσω της σύγκλισής τους, θα μας θέσουν μπροστά σε μια τέτοια συσώρευση πιθανοτήτων, ώστε ευελπιστώ ότι θα νιώθουμε πως βρισκόμαστε στο δρόμο προς τη βεβαιότητα. Θα την προσεγγίζουμε άλλωστε στο διηνεκές, μέσα από την κοινή και συνδυασμένη καλοπροαίρετη προσπάθεια. Με τον τρόπο αυτό η φιλοσοφία δεν θα είναι πλέον μια κατασκευή, συστηματικό έργο ενός μοναδικού στοχαστή. Θα περιέχει, θα απαιτεί ακατάπαυστα προσθήκες, διορθώσεις, επεξεργασία. Θα προοδεύει σαν τη θετική επιστήμη. Θα βασίζεται και αυτή στη συνεργασία μεταξύ των φιλοσόφων.

Ιδού η πρώτη κατεύθυνση που θα ακολουθήσουμε. Όποιος λέει πνεύμα εννοεί, πριν απ' όλα, συνείδηση. Τι είναι όμως η συνείδηση; Κατανοείτε ασφαλώς ότι δεν

πρόκειται να ορίσω ένα τόσο συγκεκριμένο, τόσο σταθερά παρόν στην εμπειρία του καθενός μας πράγμα. Χωρίς όμως να δίνουμε έναν ορισμό της συνείδησης που θα ήταν λιγότερο σαφής από την ίδια, μπορώ να προσδιορίσω το εμφανέστερο χαρακτηριστικό της γνώρισμα: σημαίνει κατ' αρχάς μνήμη. Η μνήμη μπορεί να μην έχει μεγάλη ευρύτητα· ενδέχεται να περιλαμβάνει μικρό μόνο μέρος του παρελθόντος· ενδέχεται να συγκρατεί μόνο αυτό που μόλις συνέβη· ωστόσο, χωρίς μνήμη δεν υφίσταται συνείδηση. Μια συνείδηση που δεν θα διατηρούσε τίποτε από το παρελθόν της, που θα λησμονούσε αδιάκοπα τον εαυτό της, θα πέθαινε και δεν θα ξαναγεννιόταν κάθε στιγμή· πώς αλλιώς θα ορίζαμε το ασυνείδητο; Όταν ο Λάμπνιτς [Leibniz] υποστήριζε ότι η ύλη είναι «στιγμιαίο πνεύμα», δεν τη θεωρούσε κατ' ανάγκην ως αναισθητή; Επομένως, κάθε συνείδηση είναι μνήμη, ήτοι διατήρηση και συσσώρευση του παρελθόντος στο παρόν.

Κάθε συνείδηση όμως είναι προεξόφληση του μέλλοντος. Αν εξετάσετε την κατεύθυνση του πνεύματός σας σε μια οποιαδήποτε στιγμή, θα διαπιστώσετε ότι ασχολείται με αυτό που υπάρχει, κυρίως όμως ενόψει εκείνου που θα υπάρξει. Η προσοχή είναι μια προσμονή και δεν υπάρχει συνείδηση χωρίς κάποια προσοχή στη ζωή. Το μέλλον είναι εδώ· μας καλεί ή μάλλον μας προσελκύει· η αδιάκοπη αυτή έλξη, που μας ωθεί να προχωρούμε στο δρόμο του χρόνου, είναι επίσης η αιτία λόγω της οποίας δρούμε συνεχώς. Κάθε δράση είναι μια καταπάτηση του μέλλοντος.

Επομένως, η πρώτη λειτουργία της συνείδησης συνίσταται στη συγκράτηση αυτού που δεν υπάρχει πια, στην προεξόφληση αυτού που δεν είναι ακόμη. Δεν θα υπήρχε για τη συνείδηση παρόν, αν το παρόν αναγόταν στη μαθηματική στιγμή. Αυτή η στιγμή είναι μόνο το καθαρά θεωρητικό όριο που χωρίζει το παρελθόν από το μέλλον· εν ανάγκη μπορούμε να το συλλάβουμε, ουδέποτε όμως να το αντιληφθούμε· όταν πιστεύουμε ότι το συλλάβαμε, είναι ήδη μακριά μας. Αυτό που όντως αντιλαμβανόμαστε είναι μια ορισμένη πυκνότητα διάρκειας που απαρτίζεται από δύο μέρη: από το άμεσο παρελθόν μας και από το επικείμενο μέλλον μας. Σ' αυτό το παρελθόν στηριζόμαστε, με αυτό το μέλλον ασχολούμαστε· το στήριγμα και η ενασχόληση είναι λοιπόν το ίδιο ενός συνειδητού όντος. Ας πούμε, λοιπόν, αν θέλετε, ότι η συνείδηση είναι το ενωτικό ανάμεσα σε αυτό που υπήρξε και σε αυτό που θα υπάρξει, μια γέφυρα που συνδέει το παρελθόν με το μέλλον. Σε τι χρησιμεύει όμως αυτή η γέφυρα και τι καλείται να κάνει η συνείδηση;

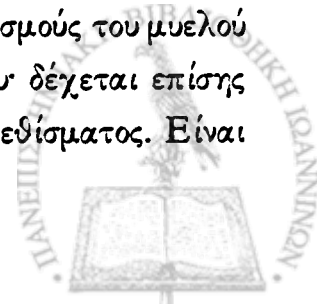
Για να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα, ας αναρωτηθούμε ποια είναι τα συνειδητά όντα και μέχρι πού εκτείνεται το πεδίο της συνείδησης στη φύση. Ας μην αξιώνουμε όμως εδώ την πλήρη, αυστηρή και μαθηματική προφάνεια: δεν πρόκειται να πετύχουμε τίποτε. Για να γνωρίσουμε με βεβαιότητα ότι ένα ον είναι συνειδητό, θα έπρεπε να διεισδύσουμε σε αυτό, να συμπέσουμε με αυτό, να είμαστε αυτό. Σας προκαλώ να αποδείξετε, βάσει της εμπειρίας ή του συλλογισμού, ότι εγώ, που σας μιλώ αυτή τη στιγμή, είμαι ένα συνειδητό ον. Θα μπορούσα να είμαι ένα αριστοτεχνικά κατασκευασμένο από τη φύση αυτόματο που πηγαινοέρχεται μιλώντας: οι ίδιες οι λέξεις διά των οποίων δηλώνω ότι διαθέτω συνείδηση θα μπορούσαν να έχουν προφερθεί ασυνείδητα. Εντούτοις, αν αυτό δεν είναι αδύνατο, πιστεύω πως θα συμφωνήσετε ότι είναι ελάχιστα πιθανό. Ανάμεσα σ' εσάς και σ' εμένα υφίσταται μια προφανής εξωτερική ομοιότητα: και από αυτή την εξωτερική ομοιότητα συνάγετε, κατ' αναλογία, μια εσωτερική ομοιότητα. Παραδέχομαι ότι ο κατ' αναλογία συλλογισμός δίνει απλώς μια πιθανότητα: υπάρχουν όμως ένα σωρό περιπτώσεις όπου η πιθανότητα αυτή είναι αρκετά υψηλή για να ισοδυναμεί πρακτικά με τη βεβαιότητα. Ας ακολουθήσουμε λοιπόν το μίτο της αναλογίας και ας αναζητήσουμε μέχρι πού εκτείνεται η συνείδηση και σε ποιο σημείο σταματά.

Λέμε καμιά φορά: «Η συνείδηση συνδέεται σε μας με έναν εγκέφαλο: επομένως πρέπει να αποδίδουμε τη συνείδηση στα έμβια όντα που διαθέτουν εγκέφαλο και να την αρνούμαστε στα υπόλοιπα». Αντιλαμβάνεστε όμως πάραυτα ότι το επιχείρημα αυτό είναι αίολο. Αν συλλογιζόμασταν με τον ίδιο τρόπο, θα οφείλαμε επίσης να πούμε: «Η πέψη συνδέεται σε μας με ένα στομάχι: επομένως τα έμβια όντα που διαθέτουν στομάχι αφομοιώνουν, ενώ τα άλλα δεν αφομοιώνουν». Έτσι όμως θα διαπράτταμε ένα σοβαρό σφάλμα, διότι δεν χρειάζεται να διαθέτουμε στομάχι ούτε καν όργανα για να αφομοιώνουμε μια αμοιβάδα αφομοιώνει, αν και είναι μόνο μια μετά βίας διαφοροποιημένη πρωτοπλασματική μάζα. Απλώς, όσο πολυπλοκότερο καθίσταται το ζωντανό σώμα και τελειοποιείται, τόσο πιο αναγκαίος γίνεται ο καταμερισμός της εργασίας: διαφορετικά όργανα προορίζονται για διαφορετικές λειτουργίες και η ικανότητα της πέψης εντοπίζεται στο στομάχι και γενικότερα σ' έναν πεπτικό μηχανισμό που την εκτελεί καλύτερα, εφόσον αυτή αποτελεί το μοναδικό του έργο. Ομοίως, η συνείδηση είναι αναμφισβήτητα συνδεδεμένη στον άνθρωπο με τον εγκέφαλο: τούτο όμως δεν συνεπάγεται ότι ένας εγκέφαλος είναι απαραίτητος για τη συνείδηση. Όσο

κατεβαίνουμε στη σειρά των ζώων, τόσο τα νευρικά κέντρα απλοποιούνται και ξεχωρίζουν το ένα από το άλλο: τελικά, τα νευρικά στοιχεία εξαφανίζονται, καθώς βυθίζονται στην πρωτοπλασματική μάζα ενός λιγότερο διαφοροποιημένου οργανισμού. Δεν πρέπει άραγε να υποθέσουμε ότι, αν στην κορυφή της κλίμακας των έμβιων όντων η συνείδηση καθηλωνόταν σε πολύ περίπλοκα νευρικά κέντρα, συνοδεύει το νευρικό σύστημα σε όλο το μήκος της καθόδου και ότι η νευρική ουσία συγχωνεύεται τελικά σε μια αδιαφοροποίητη ακόμη έμβια ύλη, η ίδια η συνείδηση διασκορπίζεται εκεί, διάχυτη και συγκεχυμένη, ελαττώνεται σε κάτι λίγο αλλά δεν περιπίπτει στο τίποτε; Επομένως, κατ' ανάγκην, ότι είναι ζωντανό θα μπορούσε να είναι συνειδητό: κατ' αρχήν, η συνείδηση είναι συνεκτατή με τη ζωή. Ισχύει όμως τούτο στην πραγματικότητα; Δεν της συμβαίνει άραγε να αποκοιμηθεί ή να λιποθυμήσει; Τούτο είναι πιθανό και ιδού εν προκειμένω μια δεύτερη γραμμή γεγονότων που θα μας οδηγήσει σ' αυτό το συμπέρασμα.

Στο συνειδητό ον που γνωρίζουμε καλύτερα η συνείδηση εργάζεται με τη διαμεσολάβηση ενός εγκεφάλου. Ας ριζούμε λοιπόν μια ματιά στον ανθρώπινο εγκέφαλο κι ας δούμε πώς λειτουργεί. Ο εγκέφαλος αποτελεί τμήμα ενός νευρικού συστήματος που περιλαμβάνει, πέρα από τον ίδιο τον εγκέφαλο, ένα μυελό, νεύρα κλπ. Στο μυελό υπάρχουν συναρμολογημένοι μηχανισμοί καθένας από τους οποίους περιέχει, έτοιμη να ενεργοποιηθεί, μια οποιαδήποτε περίπλοκη δράση την οποία το σώμα θα εκτελέσει όταν το θελήσει με τον ίδιο τρόπο, οι κύλινδροι του διάτρητου χαρτιού, με τους οποίους εξοπλίζουμε ένα μηχανικό πιάνο, σχεδιάζουν προκαταβολικά τις μελωδίες που θα παίζει το όργανο. Καθένας από αυτούς τους μηχανισμούς μπορεί να ενεργοποιηθεί κατευθείαν από μια εξωτερική αιτία: το σώμα εκτελεί λοιπόν αμέσως, ως απάντηση στο ερέθισμα που δέχεται, ένα σύνολο συντονισμένων μεταξύ τους κινήσεων. Ύπάρχουν όμως περιπτώσεις όπου το ερέθισμα, αντί να πετύχει αμέσως μια κατά το μάλλον ή ήττον περίπλοκη αντίδραση του σώματος, απευθυνόμενο στο μυελό, ανεβαίνει αρχικά στον εγκέφαλο, κατόπιν ξανακατεβαίνει και δεν ενεργοποιεί το μηχανισμό του μυελού παρά μόνο αφού έχει χρησιμοποιήσει ως μεσολαβητή τον εγκέφαλο. Ποιος ο λόγος αυτής της παράκαμψης; Σε τι χρησιμεύει η παρέμβαση του εγκέφαλου; Το μαντεύουμε χωρίς δυσκολία, αν εξετάσουμε τη γενική δομή του νευρικού συστήματος. Ο εγκέφαλος σχετίζεται με τους μηχανισμούς του μυελού εν γένει και όχι μόνο με τον τάδε ή τον δείνα μηχανισμό του δέχεται επίσης ποικίλα ερεθίσματα, και όχι μόνο έναν συγκεκριμένο τύπο ερεθίσματος. Είναι

λοιπόν ένα σταυροδρόμι, όπου η προερχόμενη από οποιαδήποτε αισθητήρια οδό δόνηση μπορεί να οδηγήσει σε οποιαδήποτε κινητική οδό. Είναι ένας ηλεκτρικός διακόπτης που επιτρέπει τη διοχέτευση του ρεύματος που δέχεται από ένα σημείο του οργανισμού στην κατεύθυνση ενός κατά βούλησιν καθορισμένου κινητικού μηχανισμού. Ως εκ τούτου, αυτό που το ερέθισμα θα ζητήσει από τον εγκέφαλο όταν επιτελεί την παράκαμψή του, είναι προφανώς να ενεργοποιήσει έναν κινητικό μηχανισμό που να μην τον υφίσταται πια, αλλά να τον έχει επιλέξει. Ο μυελός περιείχε μεγάλο αριθμό έτοιμων απαντήσεων στο ερώτημα που μπορούσαν να θέσουν οι περιστάσεις· από αυτές η παρέμβαση του εγκεφάλου ενεργοποιεί την πιο κατάλληλη. Ο εγκέφαλος είναι ένα όργανο επιλογής.

Ωστόσο, όσο κατεβαίνουμε τις βαθμίδες της ζωικής κλίμακας, βρίσκουμε μια ολοένα λιγότερο σαφή διάκριση ανάμεσα στις λειτουργίες του μυελού και σ' εκείνες του εγκεφάλου. Η ικανότητα επιλογής, που εντοπιζόταν αρχικά στον εγκέφαλο, επεκτείνεται προοδευτικά στον μυελό, ο οποίος άλλωστε κατασκευάζει τότε μικρότερο αριθμό μηχανισμών και τους συναρμολογεί ασφαλώς με λιγότερη ακρίβεια. Τελικά, εκεί όπου το νευρικό σύστημα είναι υποτυπώδες, κατά μείζονα λόγο εκεί όπου δεν υπάρχουν πια ξεχωριστά νευρικά στοιχεία, ο αυτοματισμός και η επιλογή συγχωνεύονται: η αντίδραση απλοποιείται αρκετά, ώστε να φαίνεται σχεδόν μηχανική· εξακολουθεί ωστόσο να διστάζει και να ψηλαφίζει, σάμπως να παρέμενε ηθελημένη. Θυμηθείτε την αμοιβάδα, για την οποία μιλούσαμε προ ολίγου. Μπροστά σε μια ουσία με την οποία μπορεί να τραφεί, εξαπολύει τα ψευδοπόδιά της που είναι ικανά να συλλαμβάνουν και να εγκλωβίζουν τα ξένα σώματα. Τα ψευδοπόδια αυτά είναι πραγματικά όργανα και, κατά συνέπεια, μηχανισμοί· πρόκειται όμως για προσωρινά όργανα, δημιουργημένα για την περίπτωση, που εκδηλώνουν ήδη, κατά τα φαινόμενα, μια υποτυπώδη επιλογή. Κοντολογίς, από την ανώτερη ως την κατώτερη βαθμίδα της ζωής των ζώων, βλέπουμε να ασκείται, αν και με ολοένα και πιο αόριστη μορφή όσο κατεβαίνουμε, η ικανότητα επιλογής, δηλαδή απάντησης σε ένα συγκεκριμένο ερέθισμα με λίγο πολύ απρόβλεπτες κινήσεις. Ιδού τι βρίσκουμε στη δεύτερη γραμμή γεγονότων μας. Έτσι συμπληρώνεται το συμπέρασμα στο οποίο είχαμε καταλήξει αρχικά· διότι αν, όπως λέγαμε, η συνείδηση συγκρατεί το παρελθόν και προεξοφλεί το μέλλον, τούτο ακριβώς συμβαίνει διότι καλείται να κάνει μια επιλογή· για να επιλέξει κανείς, πρέπει να σκεφτεί τι μπορεί να κάνει και να θυμάται τις ωφέλιμες ή επιβλαβείς συνέπειες όσων έχει ήδη κάνει· πρέπει να προβλέπει και πρέπει να

θυμάται. Από την άλλη όμως, το συμπέρασμά μας, καθώς συμπληρώνεται, μας παρέχει μια ευλογοφανή απάντηση στο ερώτημα το οποίο μόλις θέσαμε: είναι άραγε όλα τα έμβια όντα συνειδητά ή η συνείδηση καλύπτει μόνο ένα μέρος του τομέα της ζωής;

Αν όντως συνείδηση σημαίνει επιλογή και αν ο ρόλος της συνείδησης είναι να αποφασίζει, είναι αμφίβολο ότι συναντούμε τη συνείδηση σε οργανισμούς που δεν κινούνται αυθόρμητα και δεν χρειάζονται να λαμβάνουν αποφάσεις. Η αλήθεια είναι ότι δεν υπάρχει έμβιο ον που να φαίνεται εντελώς ανίκανο για αυθόρμητη κίνηση. Ακόμη και στον φυτικό κόσμο, όπου ο οργανισμός είναι εν γένει καθηλωμένος στο έδαφος, η ικανότητα κίνησης είναι μάλλον αποκομισμένη παρά απύσα: αφυπνίζεται όταν μπορεί να αποβεί χρήσιμη. Πιστεύω ότι όλα τα έμβια όντα, τόσο τα φυτά όσο και τα ζώα, την κατέχουν δικαίω ωστόσο, έργω πολλά την αποποιούνται. Το διαπιστώνουμε κατ' αρχάς σε πολλά ζώα, κυρίως μεταξύ εκείνων που ζουν παρασιτικά εις βάρος άλλων οργανισμών και τα οποία δεν χρειάζεται να μετακινήθουν για να βρουν την τροφή τους: το διαπιστώνουμε κατόπιν στην πλειονότητα των φυτών: δεν είναι άραγε, όπως έχει ειπωθεί, παράσιτα της γης; Μου φαίνεται λοιπόν πιθανό ότι η καταγωγικά εμμενής σε οτιδήποτε ζει συνείδηση, αποκομιέται εκεί όπου δεν υπάρχει πια αυθόρμητη κίνηση και εγείρεται όταν η ζωή προσανατολίζεται προς την ελεύθερη δραστηριότητα. Καθένας από εμάς έχει άλλωστε επαληθεύσει αυτό το νόμο στον ίδιο του τον εαυτό. Τι συμβαίνει όταν μια πράξη μας παύει να είναι αυθόρμητη για να γίνει αυτοματική; Η συνείδηση αποσύρεται από αυτήν. Κατά την εκμάθηση μιας άσκησης, για παράδειγμα, αρχίζουμε έχοντας συνείδηση καθεμιάς από τις κινήσεις που εκτελούμε, επειδή προέρχεται από εμάς, επειδή προκύπτει από μια απόφαση και προϋποθέτει μια επιλογή: κατόπιν, όσο αυτές οι κινήσεις συμπλέκονται περισσότερο μεταξύ τους και καθορίζουν πιο μηχανικά η μια την άλλη, απαλλάσσοντάς μας έτσι από την απόφαση και την επιλογή, η συνείδηση που έχουμε των εν λόγω κινήσεων ελαττώνεται και εξαφανίζεται. Από την άλλη, ποιες είναι οι στιγμές που η συνείδησή μας φτάνει στο απόγειο της ακμής της; Δεν είναι τάχα εκείνες οι στιγμές εσωτερικής κρίσης, όπου διστάζουμε να πάρουμε μια απόφαση, όπου αισθανόμαστε ότι το μέλλον μας θα είναι αυτό που θα το έχουμε κάνει; Οι μεταβολές έντασης της συνείδησής μας μοιάζουν λοιπόν να αντιστοιχούν στον κατά το μάλλον ή ήττον μεγαλύτερο αριθμό επιλογών ή, αν θέλετε, δημιουργίας, που καταθέτουμε στη συμπεριφορά μας. Τα

πάντα οδηγούν στο να πιστεύουμε ότι αυτό είναι το γνώρισμα της συνείδησης εν γένει. Αν συνείδηση σημαίνει μνήμη και προεξόφληση, τούτο συμβαίνει διότι η συνείδηση είναι συνώνυμη της επιλογής.

Ας παραστήσουμε λοιπόν την έμβια ύλη στη στοιχειώδη της μορφή, όπως μπόρεσε να παρουσιαστεί αρχικά. Είναι μια απλή μάζα πρωτοπλασματικής κολλώδους ουσίας σαν εκείνη της αμοιβάδας· μπορεί να αλλάζει κατά βούλησιν μορφή και άρα είναι αορίστως συνειδητή. Τώρα, για να αυξηθεί και να εξελιχθεί, δύο δρόμοι ανοίγονται μπροστά της. Από τη μια, μπορεί να προσανατολισθεί στην κίνηση και τη δράση, την ολοένα και πιο αποτελεσματική κίνηση και την ολοένα και πιο ελεύθερη δράση· πρόκειται για την οδό της διακινδύνευσης και της περιπέτειας, αλλά επίσης για την οδό της συνείδησης με τις αύξουσες διαβαθμίσεις της σε βάθος και σε ένταση. Από την άλλη, μπορεί να εγκαταλείψει την ικανότητα δράσης και επιλογής, το σχέδιασμα της οποίας φέρει εντός της, και να κατορθώσει να πετύχει επιτόπου όλα όσα της χρειάζονται, αντί να πάει να τα αναζητήσει· πρόκειται για την οδό της εξασφαλισμένης, ήσυχης, αστικής ύπαρξης, αλλά επίσης για την οδό της νάρκης, πρώτου αποτελέσματος της ακινησίας· πολύ σύντομα θα επέλθει ο οριστικός λήθαργος, η ασυνειδησία. Αυτοί είναι οι δύο δρόμοι που προσφέρονταν στην εξέλιξη της ζωής. Η έμβια ύλη ακολούθησε εν μέρει τον ένα, εν μέρει τον άλλο. Ο πρώτος χαρακτηρίζει αδρομερώς την κατεύθυνση του ζωικού κόσμου (διευκρινίζω «αδρομερώς», επειδή πολλά ζωικά είδη αποποιούνται την κίνηση και, συνεπώς, ασφαλώς και τη συνείδηση)· ο δεύτερος αντιπροσωπεύει αδρομερώς την κατεύθυνση των φυτών (επαναλαμβάνω «αδρομερώς», διότι η κινητικότητα και πιθανώς επίσης η συνείδηση μπορούν να αφυπνιστούν περιστασιακά στο φυτό).

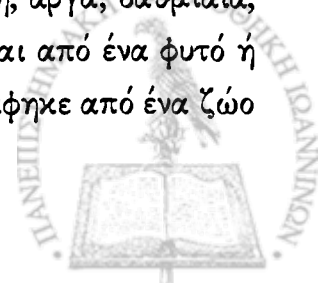
Άρα, αν θεωρήσουμε από αυτή τη σκοπιά τη ζωή στην είσοδό της στον κόσμο, τη βλέπουμε να κομίζει κάτι που τη διακρίνει από την ακατέργαστη ύλη. Ο κόσμος, εγκαταλειμμένος στον εαυτό του, υπακούει σε αναπότρεπτους νόμους. Σε καθορισμένες συνθήκες, η ύλη συμπεριφέρεται με καθορισμένο τρόπο· τίποτε από όσα κάνει δεν είναι απρόβλεπτο. Αν η επιστημονική μας γνώση ήταν πλήρης και η ικανότητά μας να υπολογίζουμε άπειρη, θα γνωρίζαμε εκ των προτέρων όλα όσα θα συμβούν μέσα στο ανοργάνωτο υλικό σύμπαν, στη μάζα του και στα στοιχεία του, όπως προβλέπουμε μια έκλειψη ηλίου ή σελήνης. Κοντολογίς, η ύλη είναι αδράνεια, γεωμετρία, αναγκαιότητα. Αλλά με τη ζωή εμφανίζεται η απρόβλεπτη και ελεύθερη κίνηση. Το έμβιο ον επιλέγει ή τείνει να επιλέγει

Ο ρόλος του είναι να δημιουργεί. Σε έναν κόσμο όπου όλα τα υπόλοιπα είναι καθορισμένα, το περιβάλλει μια ζώνη απροσδιοριστίας. Όπως για τη δημιουργία του μέλλοντος πρέπει να προετοιμάζουμε κάτι από αυτό στο παρόν, όπως η προετοιμασία αυτού που θα υπάρξει συντελείται μόνο χρησιμοποιώντας αυτό που υπήρξε, η ζωή επιδίδεται από την αρχή στο να διατηρεί το παρελθόν και να προεξοφλεί το μέλλον, σε μια διάρκεια όπου παρελθόν, παρόν και μέλλον καταπατούν το ένα το άλλο και σχηματίζουν μια αδιαίρετη συνέχεια. Αυτή η μνήμη και αυτή η προεξόφληση είναι, όπως είδαμε, η ίδια η συνείδηση. Και, για το λόγο αυτό, η συνείδηση είναι συνεκτατή με τη ζωή δικαίω, αν όχι έργω.

Συνεπώς η συνείδηση και η υλικότητα παρουσιάζονται ως ριζικά διαφορετικές και μάλιστα ανταγωνιστικές μορφές ύπαρξης, που υιοθετούν ένα *modus vivendi* και οργανώνονται καλώς κακώς μεταξύ τους. Η ύλη είναι αναγκαιότητα, ενώ η συνείδηση είναι ελευθερία: όσο όμως και να εναντιώνονται η μία στην άλλη, η ζωή βρίσκει τρόπο να τις συμφιλιώσει. Και τούτο διότι η ζωή είναι ακριβώς η ελευθερία που διεισδύει στην αναγκαιότητα και τη στρέφει προς όφελός της. Η ζωή θα ήταν αδύνατη, αν η αιτιοκρατία στην οποία υπακούει η ύλη δεν μπορούσε να χαλαρώσει και να γίνει λιγότερο αυστηρή. Υποθέστε όμως ότι σε ορισμένες στιγμές, σε ορισμένα σημεία, η ύλη προσφέρει κάποια ελαστικότητα: εκεί θα εγκατασταθεί η συνείδηση. Θα εγκατασταθεί εκεί, εφόσον συρρικνωθεί: έπειτα, άπαξ και βρει τη θέση της, θα διασταλεί, θα αυξήσει το τμήμα που της αναλογεί και θα καταλήξει να πετύχει τα πάντα, επειδή διαθέτει χρόνο και επειδή η πιο ανεπαίσθητη ποσότητα απροσδιοριστίας, εάν προστίθεται εις το διηνεκές στον εαυτό της, θα δώσει όση ελευθερία θελήσουμε. – Θα καταλήξουμε όμως στο ίδιο συμπέρασμα ακολουθώντας νέες γραμμές γεγονότων, που θα μας το παρουσιάσουν με περισσότερη αυστηρότητα.

Πράγματι, αν ερευνούμε πώς ένα έμβιο σώμα αρχίζει να εκτελεί κινήσεις, θα δούμε ότι η μέθοδός του είναι πάντοτε η ίδια. Συνίσταται στη χρησιμοποίηση ορισμένων ουσιών που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε εκρηκτικές, οι οποίες, όμοιες με την πυρίτιδα του κανονιού, περιμένουν μόνο το σπινθήρα για να εκραγούν. Αναφέρομαι στις τροφές, ειδικότερα στις τριμερείς ουσίες, υδρογονάνθρακες και λίπη. Εκεί βρίσκεται συσσωρευμένο ένα σημαντικό άθροισμα δυναμικής ενέργειας, έτοιμο να μετατραπεί σε κίνηση. Την ενέργεια αυτή, αργά, βαθμιαία, προσλάμβαναν τα φυτά από τον ήλιο: και το ζώο που τρέφεται από ένα φυτό ή από ένα ζώο που τράφηκε από ένα φυτό ή από ένα ζώο που τράφηκε από ένα ζώο

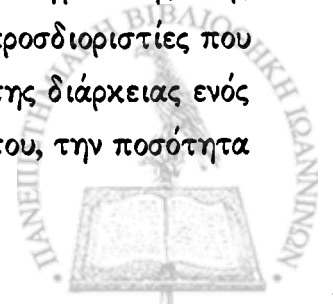

που τράφηκε από ένα φυτό κλπ. αφήνει απλώς να περάσει στο σώμα του ένα εκρηκτικό το οποίο έφτιαξε η ζωή αποθηκεύοντας ηλιακή ενέργεια. Όταν εκτελεί μια κίνηση, απελευθερώνει την έτσι εγκλωβισμένη ενέργεια: γι' αυτό έχει να κάνει μόνο ένα κλικ, να αγγίξει χωρίς να τραβήξει τη σκανδάλη ενός πιστολιού, να καλέσει το σπινθήρα: το εκρηκτικό εκρήγνυται και η κίνηση συντελείται προς την επιλεγείσα κατεύθυνση. Αν τα πρώτα έμβια όντα ταλαντεύτηκαν ανάμεσα στη φυτική και τη ζωική ζωή, τούτο συνέβη διότι η ζωή στις απαρχές της ανέλαβε συγχρόνως να κατασκευάζει το εκρηκτικό και να το χρησιμοποιεί για κινήσεις. Όσο φυτά και ζώα διαφοροποιούνταν, η ζωή διαιρείτο σε δύο βασίλεια, διαχωρίζοντας έτσι τις δύο αρχικά ενωμένες λειτουργίες. Στη μία περίπτωση μερμνούσε περισσότερο να κατασκευάζει το εκρηκτικό, ενώ στην άλλη να το κάνει να εκραγεί. Αλλά, είτε τη θεωρούμε στην αρχή είτε στο τέλος της εξέλιξής της, πάντα η ζωή, στο σύνολό της, είναι μια διπλή εργασία βαθμιαίας συσσώρευσης και απότομης κατανάλωσης: το ζητούμενο γι' αυτήν είναι να καταφέρει ώστε η ύλη, μέσω μιας αργής και δύσκολης διαδικασίας, να αποθηκεύει δυναμική ενέργεια που θα γίνει μονομιάς κινητική ενέργεια. Πώς αλλιώς θα ενεργούσε μια ελεύθερη αιτία, ανίκανη να διαρρήξει την αναγκαιότητα στην οποία υπόκειται η ύλη, ικανή ωστόσο να την λυγίσει, και που θα ήθελε, με την πολύ μικρή επίδραση που μπορεί να ασκήσει στην ύλη, να πετύχει από αυτήν, προς μια ολοένα και καλύτερα επιλεγείσα κατεύθυνση, ολοένα και δυνατότερες κινήσεις; Θα ενεργούσε ακριβώς με αυτό τον τρόπο. Θα προσπαθούσε να ενεργοποιήσει ένα κλικ ή να παράσχει ένα σπινθήρα, να χρησιμοποιήσει στιγμιαία μια ενέργεια την οποία η ύλη θα είχε συσσωρεύσει καθ' όλη τη διάρκεια του απαιτούμενου χρόνου.

Στο ίδιο συμπέρασμα όμως θα φτάναμε ακολουθώντας μια τρίτη γραμμή γεγονότων, πιο συγκεκριμένα εξετάζοντας στο έμβιο ον την παράσταση που προηγείται του ενεργήματος και όχι πια την ίδια τη δράση. Πώς αναγνωρίζουμε συνήθως τον άνθρωπο της δράσης, εκείνον που αφήνει το στίγμα του στα γεγονότα στα οποία τον εμπλέκει η τύχη; Το χαρακτηριστικό του γνώρισμα δεν είναι άραγε ότι συλλαμβάνει μια λίγο πολύ μακρά διαδοχή σε μια στιγμιαία θέαση; Όσο μεγαλύτερο είναι το μέρος του παρελθόντος που συγκρατείται στο παρόν του, τόσο βαρύτερη είναι η μάζα την οποία προωθεί στο μέλλον για να αντιμετωπίσει τα ενδεχόμενα που ετοιμάζονται: η δράση του, όμοια με ένα βέλος, εκτοξεύεται με τόσο μεγαλύτερη δύναμη προς τα εμπρός όσο η παράστασή

της διευρύνεται περισσότερο προς τα πίσω. Δείτε λοιπόν πώς συμπεριφέρεται η συνείδησή μας απέναντι στην ύλη την οποία αντιλαμβάνεται: ακριβώς, σε μία μόνο από τις στιγμές της, συλλαμβάνει μυριάδες δονήσεις που είναι διαδοχικές για την αδρανή ύλη και από τις οποίες η πρώτη θα φαινόταν στην τελευταία, αν η ύλη μπορούσε να θυμάται, σαν ένα απεριόριστα μακρινό παρελθόν. Όταν ανοίγω τα μάτια μου για να τα ξανακλείσω αμέσως, η αίσθηση του φωτός που νιώθω, και που διαρκεί μία μόνο στιγμή για μένα, είναι η συμπύκνωση μιας εξαιρετικά μακράς ιστορίας που εκτυλίσσεται στον εξωτερικό κόσμο. Υπάρχουν εκεί τρισεκατομμύρια ταλαντεύσεις που διαδέχονται η μία την άλλη, δηλαδή μια τέτοια σειρά συμβάντων που, αν ήθελα να τα μετρήσω, έστω με τη μεγαλύτερη δυνατή οικονομία χρόνου, θα χρειαζόμουν χιλιάδες χρόνια. Αλλά αυτά τα μονότονα και ασήμαντα συμβάντα, που θα κάλυπταν τριάντα αιώνες μιας ύλης η οποία θα αποκτούσε αυτοσυνείδηση, καταλαμβάνουν μόνο μια στιγμή στη δική μου συνείδηση, διότι έχει την ικανότητα να τα συστέλλει σε μια πρωτότυπη αίσθηση φωτός. Θα μπορούσαμε άλλωστε να πούμε άλλα τόσα για όλες τις άλλες αισθήσεις. Τοποθετημένη στη συμβολή της συνείδησης και της ύλης, η αίσθηση συμπυκνώνει στη διάρκεια, που μας προσιδιάζει και χαρακτηρίζει τη συνείδησή μας, απέραντες περιόδους αυτού που θα ονομάζαμε, κατ' επέκταση, διάρκεια των πραγμάτων. Δεν πρέπει λοιπόν να πιστέψουμε ότι η αντίληψή μας συστέλλει έτσι τα συμβάντα της ύλης, προκειμένου να τα εξουσιάζει η δράση μας; Ας υποθέσουμε, παραδείγματος χάριν, ότι η συμφυής στην ύλη αναγκαιότητα μπορεί να εξαναγκάζεται, σε καθεμιά από τις στιγμές της, μόνο σε εξαιρετικά περιορισμένα όρια: πώς άραγε θα συμπεριφερόταν μια συνείδηση που θα ήθελε, παρά ταύτα, να εντάξει στον υλικό κόσμο μια ελεύθερη δράση, έστω εκείνη που χρειάζεται για να ενεργοποιηθεί ένα κλικ ή για να προσανατολίσει μια κίνηση; Δεν θα ενεργούσε ακριβώς με αυτό τον τρόπο; Δεν θα έπρεπε να αναμένουμε ότι θα ανακαλύψουμε, ανάμεσα στη διάρκειά της και σε κείνη των πραγμάτων, μια τέτοια διαφορά έντασης ώστε αναρίθμητες στιγμές του υλικού κόσμου να μπορούν να συμπεριληφθούν σε μια μοναδική στιγμή της συνειδητής ζωής, έτσι ώστε η ηθελημένη δράση, που πραγματοποιείται από τη συνείδηση σε μια από τις στιγμές της, να μπορεί να κατανέμεται σε έναν τεράστιο αριθμό στιγμών της ύλης και να συνοψίσει έτσι σε αυτήν τις σχεδόν απειροελάχιστες απροσδιοριστίες που περιλαμβάνει καθεμιά από αυτές; Με άλλα λόγια, η ένταση της διάρκειας ενός συνειδητού όντος δεν θα μετρούσε ακριβώς τη δύναμη δράσης του, την ποσότητα

ελεύθερης και δημιουργικής δραστηριότητας την οποία μπορεί να εισάγει στον κόσμο; Το πιστεύω, αλλά δεν θα επιμείνω σ' αυτό προς το παρόν. Το μόνο που θέλω να πω είναι ότι η νέα αυτή γραμμή γεγονότων μάς οδηγεί στο ίδιο σημείο με την προηγούμενη. Είτε εξετάζουμε την πράξη την οποία αποξάσισε η συνείδηση, είτε την αντίληψη που την ετοιμάζει, και στις δύο περιπτώσεις η συνείδηση μάς φαίνεται ως μια δύναμη που θα εισχωρούσε στην ύλη, για να την καθυποτάξει και να τη μεταστρέψει προς όφελός της. Η συνείδηση ενεργεί με δύο συμπληρωματικές μεθόδους: από τη μια, μέσω μιας εκρηκτικής δράσης που απελευθερώνει σε μια στιγμή, στην επιλεγείσα κατεύθυνση, μια ενέργεια την οποία συσώρευσε επί μακρόν η ύλη· από την άλλη, μέσω μιας εργασίας συστολής που συγκεντρώνει σ' αυτή τη μοναδική στιγμή τα αναρίθμητα μικρά συμβάντα που πραγματοποιεί η ύλη και που συνοψίζει με μια λέξη την απεραντοσύνη μιας ιστορίας.

Ας τοποθετηθούμε τώρα στο σημείο σύγκλισης των διαφορετικών αυτών γραμμών γεγονότων. Από τη μια, βλέπουμε μια ύλη που υπόκειται στην αναγκαιότητα, στερείται μνήμης ή διαθέτει ακριβώς τόση μνήμη όση χρειάζεται για να γεφυρώσει δύο στιγμές της, καθώς κάθε στιγμή μπορεί να συναχθεί από την προηγούμενη και επομένως δεν προσθέτει τίποτε σε ό,τι υπήρχε ήδη στον κόσμο. Από την άλλη, έχουμε τη συνείδηση, δηλαδή τη μνήμη μαζί με την ελευθερία, δηλαδή τελικά μια συνέχεια δημιουργίας σε μια διάρκεια όπου υπάρχει πραγματικά αύξησις διάρκειας που τεντώνεται, διάρκεια όπου το παρελθόν διατηρείται αδιαίρετο και μεγαλώνει σαν ένα φυτό, σαν ένα μαγικό φυτό που θα επινοούσε εκ νέου, ανά πάσα στιγμή, τη μορφή του, μαζί με το σχέδιο των φύλλων του και των ανθέων του. Εξάλλου δεν αμφιβάλλω ότι οι δύο αυτές υπάρξεις —ύλη και συνείδηση— προέρχονται από μια κοινή πηγή. Προσπάθησα άλλοτε να δείξω ότι αν η πρώτη είναι το αντίθετο της δεύτερης, αν η συνείδηση είναι δράση που δημιουργείται και εμπλουτίζεται ακατάπαυστα, ενώ η ύλη είναι δράση που αποδομείται ή που φθείρεται, ούτε η ύλη ούτε η συνείδηση εξηγούνται από μόνες τους. Δεν θα επανέλθω σ' αυτό περιορίζομαι λοιπόν να σας πω ότι βλέπω σε ολόκληρη την εξέλιξη της ζωής στον πλανήτη μας τη δημιουργική συνείδηση να διαπερνά την ύλη, σε μια προσπάθεια να ελευθερώσει, χάρι στην επινοητικότητα και την εφευρετικότητά της, κάτι που μένει εγκλωβισμένο στο ζώο και που μόνο στον άνθρωπο αποδοσμείται οριστικά.

Είναι ανώφελο να υπεισέλθουμε στις λεπτομέρειες των παρατηρήσεων οι οποίες από την εποχή του Λαμάρκ [Lamarck] και του Δαρβίνου [Darwin]

επιβεβαιώνουν ολοένα και περισσότερο την ιδέα μιας εξέλιξης των ειδών, δηλαδή της γένεσης του ενός από το άλλο, από τις πιο απλές οργανωμένες μορφές. Δεν μπορούμε να μην αποδεχθούμε μια υπόθεση που έχει υπέρ της την τριπλή μαρτυρία της συγκριτικής ανατομίας, της εμβρυολογίας και της παλαιοντολογίας. Η επιστήμη έχει άλλωστε δείξει με ποιους τρόπους μεταφράζεται, κατά μήκος της εξέλιξης της ζωής, η αναγκαιότητα προσαρμογής των έμβιων όντων στις συνθήκες που συναντούν. Ωστόσο η αναγκαιότητα αυτή φαίνεται ότι εξηγεί την εκάστοτε ακινητοποίηση της ζωής σε κάποια καθορισμένη μορφή και όχι την κίνηση που οδηγεί σε ολοένα ανώτερη οργάνωση. Ένας υποτυπώδης οργανισμός προσαρμόζεται εξίσου καλά με τον δικό μας στις συνθήκες ύπαρξής του, εφόσον καταφέρνει να ζει σ' αυτές τις συνθήκες: γιατί λοιπόν η ζωή κατέστη ολοένα και πιο περίπλοκη κατά επικίνδυνο τρόπο; Την τάδε έμβια μορφή, που παρατηρούμε σήμερα, μπορούσε κανείς να τη συναντήσει ήδη από τους απώτατους χρόνους του Παλαιοζωικού Αιώνα: παρέμεινε αμετάβλητη διαμέσου των αιώνων επομένως, δεν ήταν αδύνατο στη ζωή να σταματήσει σε μια οριστική μορφή. Γιατί δεν αρκέστηκε να το κάνει παντού όπου τούτο ήταν δυνατό; Γιατί προχώρησε; Γιατί, αν δεν παρασύρθηκε από μια ορμή προς μια ολοένα μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα, διαμέσου ολοένα και μεγαλύτερων κινδύνων;

Είναι δύσκολο να ρίξουμε μια ματιά στην εξέλιξη της ζωής χωρίς να έχουμε την αίσθηση ότι αυτή η εσωτερική ώθηση είναι μια πραγματικότητα. Δεν πρέπει όμως να πιστεύουμε ότι η ώθηση αυτή εξαπέλυσε την έμβια ύλη προς μια μοναδική κατεύθυνση ούτε ότι τα διαφορετικά είδη αντιπροσωπεύουν αντίστοιχους σταθμούς κατά μήκος ενός μόνο δρόμου ούτε ότι η διαδρομή διανύθηκε χωρίς εμπόδια. Είναι εμφανές ότι η προσπάθεια συνάντησε αντιστάσεις στην ύλη την οποία χρησιμοποιούσε στην πορεία της χρειάστηκε να διαιρεθεί, να μοιράσει ανάμεσα σε διαφορετικές γραμμές εξέλιξης τις τάσεις που εμπεριέκλειε· παρεξέκλινε, οπισθοδρόμησε και κάποτε σταμάτησε εντελώς. Μόνο σε δύο γραμμές εξέλιξης σημείωσε μίαν αναμφισβήτητη επιτυχία, μερική στη μια περίπτωση, σχετικά πλήρη στην άλλη. Αναφέρομαι στα αρθρόποδα και στα σπονδυλωτά. Στην άκρη της πρώτης γραμμής βρίσκουμε τα ένστικτα του εντόμου στην άκρη της δεύτερης, την ανθρώπινη διάνοια. Δικαιολογούμαστε λοιπόν να πιστεύουμε ότι η δύναμη που εξελίσσεται έφερε μέσα της αρχικά, αλλά συγκεχυμένα ή μάλλον το ένα μέσα στο άλλο, ένστικτο και διάνοια.

Κοντολογίς, όλα συμβαίνουν σάμπως ένα τεράστιο ρεύμα συνείδησης, όπου

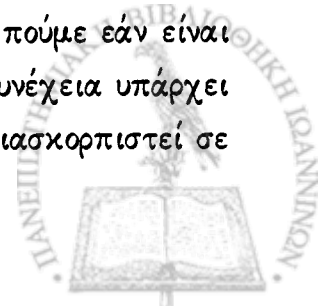
αλληλοδιείσδυαν κάθε είδους δυναμικότητες, είχε διαπεράσει την ύλη για να την παρασύρει να οργανωθεί και για να την καταστήσει ένα εργαλείο ελευθερίας, μολονότι η ύλη είναι η ίδια η αναγκαιότητα. Ωστόσο, παρά λίγο η συνείδηση να πιαστεί στην παγίδα. Η ύλη τυλίγεται γύρω από τη συνείδηση, την υποτάσσει στον ίδιο της τον αυτοματισμό, τη ναρκώνει στην ίδια της την ασυνειδησία. Σε ορισμένες γραμμές εξέλιξης, ιδιαίτερα σ' εκείνες του φυτικού κόσμου, ο αυτοματισμός και η ασυνειδησία αποτελούν τον κανόνα. Είναι αλήθεια ότι η ελευθερία που ενυπάρχει στην εξελικτική δύναμη εκδηλώνεται ακόμη μέσω της δημιουργίας απρόβλεπτων μορφών που είναι αληθινά έργα τέχνης· αλλά οι απρόβλεπτες αυτές μορφές, από τη στιγμή που δημιουργήθηκαν, επαναλαμβάνονται μηχανικά: το άτομο δεν επιλέγει. Σε άλλες γραμμές εξέλιξης, η συνείδηση κατορθώνει να απελευθερωθεί αρκετά ώστε το άτομο να ξαναβρεί μια ορισμένη αίσθηση και, κατά συνέπεια, ένα ορισμένο εύρος επιλογών· οι υπαρκτές όμως ανάγκες της ύπαρξης καθιστούν τη δύναμη επιλογής ένα απλό βοήθημα της ανάγκης να ζήσουμε. Έτσι, κατά μήκος της κλίμακας της ζωής, η ελευθερία καθηλώνεται σε μια αλυσίδα την οποία, το πολύ πολύ, κατορθώνει να επιμηκύνει. Μόνο με τον άνθρωπο συντελείται ένα απότομο άλμα· η αλυσίδα σπάει. Μολονότι ο εγκέφαλος του ανθρώπου μοιάζει, πράγματι, με εκείνον του ζώου, έχει το εξής ιδιαίζον γνώρισμα: μας παρέχει το μέσο να αντιτάξουμε σε κάθε ριζωμένη συνήθεια μια άλλη συνήθεια και σε κάθε αυτοματισμό έναν ανταγωνιστικό αυτοματισμό. Η ελευθερία ανακτά τον εαυτό της, ενώ η αναγκαιότητα συγκρούεται με τον εαυτό της και επομένως επαναφέρει την ύλη στην κατάσταση του εργαλείου. Συμπεριφέρεται σάμπως να εφάρμοζε το «διαίρει και βασίλευε».

Είναι πιθανόν η συνδυασμένη προσπάθεια της φυσικής και της χημείας να καταλήξει μια μέρα στην κατασκευή μιας ύλης που να μοιάζει με την έμβια ύλη: η ζωή ενεργεί υπαινικτικά και η δύναμη που συμπαρέσυρε την ύλη έξω από τον καθαρό μηχανισμό δεν θα είχε τη δυνατότητα να επενεργήσει σ' αυτή την ύλη, εάν δεν είχε υιοθετήσει αρχικά αυτό τον μηχανισμό: συμπεριφέρεται όπως το κλειδί του σιδηροδρόμου που τοποθετείται κατά μήκος της σιδηροτροχιάς από την οποία θέλει να απομακρύνει το τρένο. Με άλλα λόγια, η ζωή, στις απαρχές της, εγκαταστάθηκε σε ένα ορισμένο είδος ύλης που άρχιζε ή που θα μπορούσε να αρχίσει να κατασκευάζεται χωρίς αυτήν. Η ύλη όμως θα σταματούσε στο σημείο αυτό, είχε εγκαταλειφθεί στον εαυτό της· στο ίδιο σημείο μάλλον θα σταματήσει και η κατασκευαστική εργασία των εργαστηρίων μας. Θα μιμηθούμε

ορισμένα χαρακτηριστικά της έμβιας ύλης, αλλά δεν θα της μεταδώσουμε την ορμή χάρη στην οποία αναπαράγεται και, με τη σημασία που έχει αυτή η λέξη στη θεωρία του μεταμορφισμού, εξελίσσεται. Να όμως που αυτή η αναπαραγωγή και αυτή η εξέλιξη είναι η ίδια η ζωή. Αμφότερες εκδηλώνουν μια εσωτερική ώθηση, τη διπλή ανάγκη αύξησης σε αριθμό και σε πλούτο μέσω του πολλαπλασιασμού στο χώρο και μέσω της αύξουσας περιπλοκής στο χρόνο, τελικά τα δύο ένστικτα που εμφανίζονται μαζί με τη ζωή και που θα γίνουν αργότερα οι δύο μεγάλες κινητήριες δυνάμεις της ανθρώπινης δραστηριότητας: η αγάπη και η φιλοδοξία. Προφανώς, μια δύναμη βρίσκεται επί το έργο ενώπιόν μας, πασχίζοντας να αποτινάξει τα δεσμά της και να ξεπεράσει τον εαυτό της, να δώσει αρχικά όλα όσα είχε να δώσει και στη συνέχεια ακόμη περισσότερα: πώς αλλιώς να ορίσουμε το πνεύμα; Και πώς η πνευματική δύναμη, εάν υπάρχει, θα διακρινόταν από τις άλλες, αν όχι μέσω της ικανότητας να αντλεί από τον εαυτό της περισσότερα απ' όσα περιέχει; Πρέπει όμως να λάβουμε υπόψη μας τα ποικίλα εμπόδια που συναντά καθ' οδόν αυτή η δύναμη. Η εξέλιξη της ζωής, από τις απαρχές της μέχρι τον άνθρωπο, μας θυμίζει την εικόνα ενός ρεύματος συνείδησης το οποίο θα άρχιζε να διεισδύει στην ύλη, ως εάν απέβλεπε να ανοίξει ένα υπόγειο πέρασμα: θα αναλωνόταν σε διάφορες δοκιμαστικές προσπάθειες προς όλες τις κατευθύνσεις, θα αναπτυσσόταν λίγο πολύ, θα έπεφτε τον περισσότερο καιρό πάνω στο βράχο και, ωστόσο, σε μια κατεύθυνση τουλάχιστον, θα κατόρθωνε να δημιουργήσει κάποιο άνοιγμα και να επανεμφανιστεί στο φως. Αυτή η κατεύθυνση είναι η εξελικτική γραμμή που καταλήγει στον άνθρωπο.

Γιατί όμως το πνεύμα προσηλώθηκε σ' αυτό το εγχείρημα; Τι συμφέρον είχε να διανοίξει τη σήραγγα; Το σωστό θα ήταν να ακολουθούσαμε πολλές νέες γραμμές γεγονότων, οι οποίες θα διαπιστώναμε ότι συγκλίνουν σε ένα μόνο σημείο. Θα χρειαζόταν όμως να υπεισέλθουμε σε τέτοιες λεπτομέρειες αναφορικά με τον ψυχολογικό βίο, τη σχέση ανάμεσα στην ψυχή και το σώμα, το ηθικό ιδεώδες και την κοινωνική πρόοδο, ώστε καλά θα κάναμε να πάμε κατευθείαν στο συμπέρασμα. Ας βάλουμε την ύλη και τη συνείδηση τη μία απέναντι από την άλλη: θα δούμε ότι η ύλη είναι αρχικά αυτή που διαιρεί και αυτή που καθορίζει. Μια σκέψη που αφήνεται στον εαυτό της χαρακτηρίζεται από το ότι τα στοιχεία της εμπεριέχουν το ένα το άλλο, έτσι ώστε δεν μπορούμε να πούμε εάν είναι ένα ή περισσότερα: πρόκειται για μια συνέχεια και σε κάθε συνέχεια υπάρχει σύγχυση. Για να καταστεί διακριτή η σκέψη, απαιτείται να διασκορπιστεί σε

λέξεις: κατανοούμε καλά τι έχουμε στο νου μας μόνο όταν πάρουμε ένα φύλλο χαρτί και αραδιάσουμε τον ένα δίπλα στον άλλο όρους που ο ένας διείσδυε στον άλλο. Έτσι η ύλη διακρίνει, ξεχωρίζει, διαφεί σε ατομικότητες και, τελικά, σε προσωπικότητες τάσεις οι οποίες άλλοτε βρίσκονταν συγκεχυμένες στην πρωταρχική ορμή της ζωής. Από την άλλη, η ύλη προκαλεί και καθιστά δυνατή την προσπάθεια. Η σκέψη που παραμένει μόνο σκέψη, το έργο τέχνης το οποίο αρνούμαστε να συλλάβουμε, το ποίημα που είναι μόνο όνειρο, δεν απαιτούν κόπο είναι η υλική πραγματοποίηση του ποιήματος σε λέξεις, της καλλιτεχνικής σύλληψης σε άγαλμα ή σε πίνακα ζωγραφικής, που απαιτεί προσπάθεια. Η προσπάθεια είναι επίπονη, αλλά είναι επίσης ανεκτίμητη, πιο ανεκτίμητη ακόμη από το έργο στο οποίο καταλήγει, επειδή, χάρη σ'αυτήν, αντλούμε από τον εαυτό μας περισσότερα απ' όσα είχε, υψωνόμαστε πάνω από τον ίδιο τον εαυτό μας. Να όμως που η προσπάθεια αυτή δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την ύλη: μέσω της αντίστασης που προβάλλει και μέσω της υπακοής στην οποία μπορούμε να την οδηγήσουμε, η ύλη είναι συγχρόνως το εμπόδιο, το εργαλείο και το ερέθισμα: θέτει σε δοκιμασία τη δύναμή μας, διατηρεί το αποτύπωμά της και την καλεί να γίνει πιο έντονη.

Οι φιλόσοφοι που στοχάστηκαν για τη σημασία της ζωής και για το πεπρωμένο του ανθρώπου δεν παρατήρησαν αρκετά ότι η φύση έκανε τον κόπο να μας πληροφορήσει η ίδια για τα ζητήματα αυτά. Μας ειδοποιεί με ένα συγκεκριμένο σημάδι ότι εκπληρώσαμε τον προορισμό μας. Το σημάδι αυτό είναι η χαρά. Διευκρινίζω: η χαρά, όχι η ευχαρίστηση. Η ευχαρίστηση είναι μόνο ένα τέχνασμα που επινόησε η φύση προκειμένου να πετύχει να διατηρηθεί το έμβιο ον στη ζωή δεν υποδεικνύει την κατεύθυνση προς την οποία εφορμά η ζωή. Απεναντίας η χαρά αναγγέλλει πάντα ότι η ζωή πέτυχε, ότι κέρδισε έδαφος, ότι κατήγαγε μια νίκη: κάθε μεγάλη χαρά έχει έναν θριαμβευτικό τόνο. Οπότε, αν λάβουμε υπόψη μας αυτή την ένδειξη και αν ακολουθήσουμε αυτή τη νέα γραμμή γεγονότων, διαπιστώνουμε ότι, παντού όπου υπάρχει χαρά, υπάρχει δημιουργία: όσο πλουσιότερη είναι η δημιουργία, τόσο βαθύτερη είναι η χαρά. Η μητέρα που κοιτάζει το παιδί της είναι χαρούμενη, επειδή έχει συνείδηση ότι το δημιούργησε, φυσικά και ηθικά. Ο έμπορος που επεκτείνει τις δουλειές του, ο διευθυντής του εργοστασίου που βλέπει να ευδοκμεί η επιχείρησή του, είναι άραγε χαρούμενος λόγω των χρημάτων που κερδίζει και της φήμης που αποκτά; Ο πλούτος και η υπόληψη παίζουν προφανώς σημαντικό ρόλο στην ικανοποίηση

που αισθάνεται, αλλά του δίνουν ευχαρίστηση μάλλον παρά χαρά και η όποια αληθινή χαρά νιώθει συνίσταται στο συναίσθημα ότι ίδρυσε μια επιχείρηση που πηγαίνει καλά, ότι έδωσε ζωή σε κάτι. Εξετάστε εξαιρετικές χαρές, όπως εκείνη του καλλιτέχνη που πραγματοποίησε ό,τι είχε κατά νου, του επιστήμονα που έκανε μια ανακάλυψη ή μια εφεύρεση. Θα ακούσετε να λένε ότι αυτοί οι άνθρωποι εργάζονται για τη δόξα και ότι αντλούν τις πιο ζωηρές χαρές τους από το θαυμασμό που εμπνέουν. Μέγα σφάλμα! Νοιαζόμαστε για τον έπαινο και τις τιμές στο βαθμό ακριβώς που δεν είμαστε σίγουροι ότι πετύχαμε. Στο βάθος της ματαιοδοξίας υπάρχει μετριοφροσύνη. Επιζητούμε την επιδοκμασία προκειμένου να ενισχυθεί η αυτοπεποίθησή μας και θα θέλαμε να περιβάλλουν οι άνθρωποι με βαθιά εκτίμηση το έργο μας προκειμένου να υποστηρίξουμε την ανεπαρκή ίσως ζωτικότητα του, όπως φροντίζουμε στοργικά το πρόωρα γεννημένο παιδί. Εκείνος όμως που είναι βέβαιος, απολύτως βέβαιος, ότι παρήγαγε ένα έργο που θα διατηρηθεί στο χρόνο, αυτός δεν χρειάζεται τον έπαινο και νιώθει υπεράνω της δόξας, διότι είναι δημιουργός, γιατί το γνωρίζει και γιατί η χαρά που νιώθει είναι μια θειική χαρά. Αν λοιπόν, σε όλα τα πεδία, ο θρίαμβος της ζωής είναι η δημιουργία, δεν πρέπει άραγε να υποθέσουμε ότι ο λόγος ύπαρξης του ανθρώπινου βίου είναι μια δημιουργία η οποία, σε αντίθεση με τη δημιουργία του καλλιτέχνη και του επιστήμονα μπορεί να συνεχίζεται ανά πάσα στιγμή σε όλους τους ανθρώπους; Πρόκειται για τη δημιουργία του εαυτού μας από τον ίδιο τον εαυτό μας, για την ανάπτυξη της προσωπικότητας μέσω μιας προσπάθειας που αντλεί πολύ από το λίγο, κάτι από το τίποτε και προσθέτει συνεχώς στον πλούτο που διέθετε ο κόσμος.

Θεωρημένη έξωθεν, η φύση φαίνεται σαν μια απέραντη άνθηση απρόβλεπτης πρωτοτυπίας: η δύναμη που την εμπυχώνει μοιάζει να δημιουργεί με αγάπη, χωρίς λόγο, για την ευχαρίστηση, την ατελεύτητη ποικιλία των φυτικών και ζωικών ειδών σε καθένα αποδίδει την απόλυτη αξία ενός μεγάλου έργου τέχνης: θα λέγαμε ότι προσηλώνεται εξίσου στο πρώτο είδος που εμφανίστηκε και στα υπόλοιπα, όσο και στον άνθρωπο. Αλλά η μορφή ενός εμβίου, άπαξ και σχεδιάστηκε, επαναλαμβάνεται στο διηνεκές: οι πράξεις όμως αυτού του εμβίου, άπαξ και συντελέστηκαν, τείνουν να μιμούνται τον εαυτό τους και να ξαναρχίζουν αυτομάτως: ο αυτοματισμός και η επανάληψη, που κυριαρχούν παντού, εκτός από τον άνθρωπο, θα έπρεπε να μας ειδοποιούν ότι είμαστε εν προκειμένω σε στάσεις και ότι η στασιμότητα με την οποία έχουμε να κάνουμε δεν είναι η

ίδια η κίνηση της ζωής. Επομένως, η άποψη του καλλιτέχνη είναι σημαντική, όχι όμως οριστική. Ο πλούτος και η πρωτοτυπία των μορφών σηματοδοτούν όντως μια άνθηση της ζωής· αλλά σ' αυτή την άνθηση, η ομορφιά της οποίας σημαίνει δύναμη, η ζωή εκδηλώνει επίσης ένα σταμάτημα της ορμής της και μια στιγμιαία αδυναμία να αναπτυχθεί περισσότερο, σαν το παιδί που ολοκληρώνει την τελευταία φάση του γλιστρήματός του με μια χαριτωμένη τούμπα.

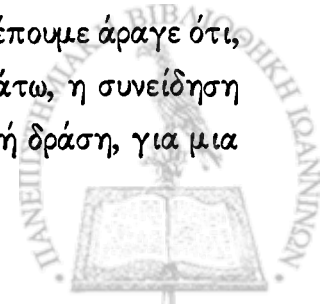
Ανώτερη είναι η οπτική γωνία του ηθικού διδασκάλου. Μόνο στον άνθρωπο, κυρίως στους καλύτερους από μας, η ζωτική κίνηση συνεχίζεται απρόσκοπτα, εξαπολύοντας, μέσα από αυτό το έργο τέχνης που είναι το ανθρώπινο σώμα και το οποίο δημιούργησε στην πορεία της, το απεριόριστα δημιουργικό ρεύμα του ηθικού βίου. Ο άνθρωπος, που καλείται ακατάπαυστα να στηρίζεται σε ολόκληρο το παρελθόν του για να επηρεάσει όσο είναι δυνατόν το μέλλον, είναι το μεγάλο επίτευγμα της ζωής. Ωστόσο, κατεξοχήν δημιουργός είναι εκείνος του οποίου η δράση, που είναι από μόνη της έντονη, είναι ικανή να καταστήσει επίσης πιο έντονη τη δράση των άλλων ανθρώπων και, με τη γενναioφροσύνη της, να δημιουργήσει εστίες γενναioφροσύνης. Οι μεγάλοι ηθικοί άνθρωποι, ιδιαιτέρως εκείνοι των οποίων ο εφευρετικός και απλός ηρωισμός άνοιξε στην αρετή νέες οδούς, αποκαλύπτουν τη μεταφυσική αλήθεια. Μολονότι βρίσκονται στο αποκορύφωμα της εξέλιξης, βρίσκονται εγγύτατα στις απαρχές της και καθιστούν αισθητή στα μάτια μας την ώθηση που προέρχεται από το βάθος. Ας τους παρατηρήσουμε, προσεκτικά, ας προσπαθήσουμε να νιώσουμε, μέσω συμπάθειας, αυτό που νιώθουν, αν θέλουμε να διεισδύσουμε με ένα ενορατικό ενέργημα στην ίδια την αρχή της ζωής. Για να εξιχνιάσουμε το μυστήριο του βάθους, χρειάζεται ενίοτε να σημαδεύουμε την κορυφή. Η φωτιά που καίει στο κέντρο της γης εμφανίζεται μόνο στην κορυφή των ηφαιστειών.

Λέγαμε ότι στους δύο μεγάλους δρόμους που βρήκε μπροστά της ανοιχτούς η ζωτική ορμή, κατά μήκος της σειράς των αρθροπόδων και εκείνης των σπονδυλωτών, αναπτύχθηκαν σε διαφορετικές κατευθύνσεις το ένστικτο και η διάνοια που, αρχικά, εμπερικλείονταν συγκεχυμένα το ένα στο άλλο. Στο αποκορύφωμα της πρώτης εξέλιξης βρίσκονται τα υμενόπτερα έντομα, στην άκρη της δεύτερης βρίσκεται ο άνθρωπος: εκατέρωθεν, παρά τη ριζική διαφορά των μορφών στις οποίες έφτασαν και παρά την αύξουσα απόσταση των δρόμων που διένυσαν, η εξέλιξη καταλήγει την κοινωνική ζωή ως εάν η ανάγκη της είχε γίνει αισθητή από την αρχή ή μάλλον ως εάν κάποια πρωταρχική και ουσιαστική προσδοκία

της ζωής μπορούσε να βρει την πλήρη της ικανοποίηση μόνο στην κοινωνία. Η κοινωνία, που είναι η συσπείρωση των ατομικών ενεργειών, επωφελείται από τις προσπάθειες όλων και διευκολύνει την προσπάθεια του καθενός. Επιζεί μόνο με την υπαγωγή του ατόμου σε αυτήν, αλλά προοδεύει μόνο αν το αφήνει να δρα ελεύθερα: πρόκειται για αντίθετες απαιτήσεις, τις οποίες θα έπρεπε να συμφιλιώσουμε. Στο έντομο, πληρούται μόνο ο πρώτος όρος. Οι κοινωνίες των μυρμηγκιών και των μελισσών είναι αξιοθαύμαστα πειθαρχημένες και ενωμένες, αλλά είναι καθηλωμένες σε μια αμετάβλητη ρουτίνα. Αν το άτομο πάψει να έχει συνείδηση της ύπαρξής του σ' αυτή τη ρουτίνα, η κοινωνία λησμονεί επίσης τον προορισμό της: αμφότερα, σε υπνοβατική κατάσταση, κάνουν και ξανακάνουν εις το διηνεκές το γύρο του ίδιου κύκλου, αντί να προχωρούν ευθεία μπροστά προς μια μεγαλύτερη κοινωνική αποτελεσματικότητα και προς μια πληρέστερη ατομική ελευθερία. Μόνον οι ανθρώπινες κοινωνίες προσηλώνονται στην επίτευξη των δύο αυτών στόχων. Παλεύοντας με τον εαυτό τους και πολεμώντας μεταξύ τους, επιδιώκουν εμφανώς, μέσω της συνάντησης και της επαφής, να μειώσουν τις αιτίες διενέξεων, να περιορίσουν τους ανταγωνισμούς, να άρουν τις αντιθέσεις, να κάνουν τις ατομικές θελήσεις να ενταχθούν στην κοινωνική βούληση χωρίς να παραμορφωθούν και, συνάμα, τις διάφορες κοινωνίες να εισχωρήσουν με τη σειρά τους σε μια ευρύτερη κοινωνία, χωρίς να χάσουν ούτε την ιδιοσυστασία τους ούτε την ανεξαρτησία τους: πρόκειται για θέαμα ανησυχητικό και συνάμα κατευναστικό, το οποίο δεν μπορούμε να ατενίσουμε χωρίς να αναλογιστούμε ότι και εδώ, διαμέσου αναρίθμητων εμποδίων, η ζωή αγωνίζεται να εξατομικεύσει και να αφομοιώσει, προκειμένου να πετύχει τη μεγαλύτερη ποσότητα, την πλουσιότερη ποικιλία, τις ανώτερες ποιότητες επινόησης και προσπάθειας.

Αν τώρα εγκαταλείψουμε την τελευταία αυτή γραμμή γεγονότων για να επανέλθουμε στην προηγούμενη, αν λάβουμε υπόψη μας [πρώτον] ότι η πνευματική δραστηριότητα του ανθρώπου υπερβαίνει την εγκεφαλική του δραστηριότητα, [δεύτερον] ότι ο εγκέφαλος αποθηκεύει κινητήριες έξεις αλλά όχι αναμνήσεις, [τρίτον] ότι οι άλλες λειτουργίες της σκέψης είναι ακόμη πιο ανεξάρτητες από τον εγκέφαλο απ' όσο η μνήμη [και, τέλος,] ότι η διατήρηση και μάλιστα η ανάπτυξη της προσωπικότητας είναι, ως εκ τούτου, δυνατές και μάλιστα πιθανές μετά την αποσύνθεση του σώματος, δεν διαβλέπουμε άραγε ότι, στο πέρασμά της διαμέσου της ύλης την οποία βρίσκει εδώ κάτω, η συνείδηση χαλυβδώνεται και προετομάζεται για μια πιο αποτελεσματική δράση, για μια

πιο έντονη ζωή; Τη ζωή αυτή, τη φαντάζομαι ακόμη ως μια αγωνιστική ζωή και ως μια απαίτηση επινόησης, ως μια δημιουργική εξέλιξη: καθέννας από μας θα οδηγείτο εκεί, αποκλειστικά μέσα από το συσχετισμό φυσικών δυνάμεων, να βρει τη θέση του σε εκείνο το ηθικό επίπεδο στο οποίο τον είχαν ήδη ανυψώσει, δυναμικά, εδώ κάτω η ποιότητα και η ποσότητα της προσπάθειάς του, όπως ένα αμολημένο από τη γη μπαλόνι φτάνει στο καθορισμένο από την πυκνότητά του επίπεδο. Αναγνωρίζω ότι πρόκειται μόνο για μια υπόθεση. Πριν από λίγο ήμασταν στην περιοχή της πιθανότητας: τώρα βρισκόμαστε σ' εκείνη της απλής δυνατότητας. Ας ομολογήσουμε την άγνοιά μας, χωρίς ωστόσο να αποδεχθούμε αδιαμαρτύρητα ότι είναι οριστική. Αν υφίσταται για τις συνειδήσεις ένα επέκεινα, δεν βλέπω για ποιο λόγο δεν θα ανακαλύπταμε τον τρόπο να το εξερευνήσουμε. Τίποτε απ' ό,τι αφορά τον άνθρωπο δεν θα μπορούσε, με δική του απόφαση, να του ξεφύγει. Μερικές φορές άλλωστε οι πληροφορίες που φανταζόμαστε πολύ μακριά, στο άπειρο, είναι δίπλα μας περμιόνοντας να θελήσουμε να τις συλλέξουμε. Θυμηθείτε αυτό που συνέβη με ένα άλλο επέκεινα, εκείνο του υπερπλανητικού διαστήματος. Ο Αύγουστος Κοντ [Auguste Comte] υποστήριζε ότι η χημική σύνθεση των ουρανίων σωμάτων θα παραμείνει για πάντα άγνωστη. Μερικά χρόνια αργότερα επινόησαν τη φασματική ανάλυση κι έτσι γνωρίζουμε σήμερα από τι είναι φτιαγμένα τα αστέρια καλύτερα απ' όσο αν είχαμε πάει εκεί.

Μετάφραση: Πολυξένη Ζινδριλή

Επιμέλεια: Γιάννης Πρελορέντζος

